

„Elfeledett” háborúk?

B. Szabó János – Somogyi Győző:

Elfeledett háborúk.

Magyar–bizánci harcok

a X–XIII. században.

Zrínyi Kiadó, Budapest, 1999. 120 o.

B. Szabó János és Somogyi Győző újszerű könyvet tett le az asztalra abban az értelemben, hogy az Árpád-kori magyar–bizánci háborúk történelmét ez idáig egyetlen szerző sem vállalta fel önálló munkája tárgyául. Minthogy azonban a nagyobb magyar hadtörténetek (legrésztesebben Doberdói Breit József összefoglalása)¹ s a korszakkal foglalkozó külpolitikai monográfia,² több szaktanulmány³ is bemutatja a Kelet-Római Császársággal vívott harcokat (vagy legalább azok egy-egy fejezetét), sőt Moravcsik Gyulának köszönhetően a korszak bizánci kútfőinek hazai vonatkozású szemelvényei egy kötetbe foglalva, kétnyelvű kiadásban állnak rendelkezésünkre,⁴ az elfeledettséget idézőjel nélkül feltüntetni kissé túlzás. A témaválasztás újdonságát és a szerzők látható szakirodalmi jártasságát tekintve meglepő, hogy a könyv nem tudományos apparátussal ellátott szakmonográfia, hanem népszerűsítő kiadvány. (Csakúgy, mint a szerzőpáros három évvel korábbi alkotása az Erdélyi Fejedelemség haderejéről.⁵) Mivel a korai magyar történelem mégsem annyira közismert, mint a 16–17. századi erdélyi história, célszerű lett volna leg-

alább a forráshelyek jelölésére szakapparátust készíteni.

A könyv jellegéből fakadóan fontos szerep hárul a képi információkra. Somogyi Győző és Kurdi István grafikái a hitelesség igényével készültek. Igaz, hogy a források egyoldalúságán túl – aránytalanul kevés az írott hazai anyag – a régészeti kutatások hiányosságai is nehézséget jelentettek. Ezt B. Szabó János is megvallotta, a fegyverzet- és viselettörténeti rekonstrukciók problémáját kellően hangsúlyozva: „A kora középkori régészeti anyag óriási hiányosságai miatt olyan másodlagos forrásokat kényszerültünk felhasználni az illusztrációk elkészítéséhez, amelyek aligha ütik meg a régészeti rekonstrukcióhoz szükséges szigorú mércét.”

Az első fejezet a „Bizánc és a steppe” címmel a 7–9. század kelet-európai eseményeit eleveníti fel. A magyarok színrelépésével foglalkozó alfejezet részletesen bemutatja a magyarokkal rokon kultúrájú steppei lovasnomád türk népeket. Szerényebb terjedelemben vázolja a magyar honfoglalásban játszott bizánci szerepet. A naprakész felkészültség szép példája, hogy a – soha nem is létezett – „Nagyomorva Birodalom” helyett a morva állam reális értékelését adja: „894-ben meghalt a szláv morvák nagy uralkodója, Szvatopluk, s országát, Moráviát három fia részekre osztva kormányozta. Az ő viszályaikba avatkoztak be a magyarok, s ennek eredményeként elsőként a Duna alsó szakaszánál fekvő keresztelelőn Ó-Morávia juthatott magyar kézre.” Kár, hogy másutt súlyos tárgyi tévedés rontja a fejezetről alkotott összképet, amely olyasmit ad Bíborbanszületett Konstantin szájába, miszerint Levedi a szavartinak nevezett törzs élén állt, holott a tudós császár egészen mást írt „A birodalom kormányzásáról” értekezvén: „A türkök népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, amelyet első vajdájukról Levediának neveztek ... De abban az időben nem türköknek mondták őket, ha-

¹ Az Árpád-kori fejezeteket lásd Doberdói Breit (Bánlakai) József: *A magyar nemzet hadtörténelme I–VI.* Budapest, 1929–1931., újabbban Kristó Gyula: *Az Árpád-kor háborúi.* Budapest, 1986.

² Makk Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196).* Szeged, 1996.

³ Makk Ferenc: *A Turulmadártól a Kettős-keresztig.* Szeged, 1998.

⁴ Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest, 1984.

⁵ B. Szabó János – Somogyi Győző: *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege.* Budapest, 1996.

nem valamilyen okból sabartoi asphaloi-nak nevezték. A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi ... Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők között háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig sabartoi asphaloi-nak hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelküzü nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik.”⁶ Mivel egy szélesebb kört célzó kiadvány minden olvasójától nem várható el, hogy tisztában legyen a türk típusú államszervezet jellegzetességeivel, a „magyar” törzsszövetség névváltozásaival, hasznosabb lett volna inkább a 10. századi forráshelyet idézni, mint a fogalmakat összezavarni.

A második fejezet a kalandozások körébe vezet. A könyv egyik fő újdonsága, hogy részletesen mutatja be a Bizánci Birodalom hadszervezetét, a katonatársadalmat, azt a több évszázados reformfolyamatot, amelynek eredményeképpen a 10. századra a tartományi véderő, a themakatonaság fokozatosan átadja vezető szerepét a tagmátáknak, vagyis a fővárosban és környékén állomásozó gárdahadtesteknek, a tényleges központi hadseregnek. A császár szolgálatában álló fegyveres erők etnikai sokszínűsége is kellő hangsúlyt kapott, így a vardarióta türkök katonai telepei sem kerültek el a szerzők figyelmét. É példa azért érdekes, mert a Vardar folyó völgyébe sodródott türkök neve mögött okkal sejthetünk magyar néptörödéket. A fegyvernemek és a hadrend részletes bemutatásakor legalább annyira hiányzik a lábjegyzetek sora, mint a forráshelyeknél. Ennek híján a téma iránt elmélyültebben érdeklődő olvasó a kötet végére ömlesztett betűrendes bibliográfiából kénytelen „csemegézni”.

„A magyarok hada” jórészt Bölcs Leó alapján sorakozik fel egy talán túl rövid alfejezet lapjain. A tudósítást támogató-kiegészítő régészeti leletek nagyobb teret is kaphattak volna, mint ahogy tanulságos lett volna összevetni a „Taktika” magyarjainak harcművészetét a mű előképeinek tekintetében maurikios „Strategikon” türkjeivel, illetve Regino egyik kitételével. (Ez utóbbi amiatt említendő, mert a nyugati krónikások közül a prümi apát volt az egyetlen, aki értő módon szólt a magyarok harci fortélyairól.) Dicséretes viszont, hogy a Dzsaháni-hagyományból merítő Ibn Ruszta feljegyzésén kívül egy ritkán idézett Al-Maszúdi forráshely is színesíti az eleink hadművészetéről írottakat. A 10. századi balkáni hadjáratok ismertetésekor az oly kevés hazai emléke ismerte meg, a Botond-monda a Képes Krónika alapján idézi fel a legkisebb magyart, akit vitézsége akkor és ott a legnagyobbá tett. Végül az orosz-besenyő-bolgár-magyar hadjáratot, amely a szövetséges haderő arkadiupoliszi vereségébe torkollott 970-ben, kurtán, de tárgyyszerűen ismerteti a könyv.

Ugyancsak a jelentőségéhez mérten rövid harmadik rész vázolja a 11. századi eseményeket „Ingatag szövetség” címmel. Sajnálatos, hogy ezt a fejezetet is terheli egy felületesen fogalmazott utalás a „bolgár eredetűnek tartott csanádi Ajtony” személyére. Hogy a marosi nagyurat mi alapján lehet bolgár eredetűnek tartani, az még hagyján. De az őt legyőző Csanád révén beazonosítani, akiről az egytemplomú és hétfeleségű törzsfő egykori szállásterületen szervezett vármegyét nevezték el; ez már olyan anakronizmus, ami az Ajtony-Csanád párharc kimenetelét tekintve nem nélkülözi még a fekete humor árnyalatait sem!

„Veszedelmes szomszédosság” címet kapott a legterjedelmesebb, negyedik fejezet. A 12. századi hadtörténet lapjain az Árpádok és a Komnenosok feszülnek egymásnak. Sajnos az előadás tagolatlanságában elszikkadt az a tény, hogy ezt a könyvet első sorban e fejezet miatt volt igazán érdemes megírni! Ugyanis a 12. század, amely mind a Magyar Királyságot, mind a Kelet-Római Császárságot emelkedő pályáján találta,

⁶ A honfoglalás korának írott forrásai. Szerkesztette: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 121-124.

a két hatalom legnagyobb horderejű mérközését hozta. Az új életszakasz még a 11. század végétől számítható mindkét állam történelmében: egyfelől Szent László indította meg a Magyar Királyság déli irányú hódító hadjáratait, másfelől kortársa, I. Alexios Komnenos új, életerős dinasztia uralmát alapozta meg Bizáncban. A két, folyamatosan erősödő ország összecsapása elkerülhetetlen volt. Küzdelmük főleg a Balkán feletti fennhatóságért folyt, de a viszony tovább mérgesedett, amint nagyjából egyszerre két harcias és birodalmi távlatokban gondolkodó személyiség került trónra, II. Géza király (1141), illetve I. Manuél császár (1143). Egymással szemben álló politikai tömbök részesei, sőt szervezői voltak, olyannyira, hogy a század közepére „világháborús” veszély alakult ki. Ez végül nem borította lángba a földrészt, de Közép- és Délkelet-Európa hosszú, véres hadjáratoikat szenvedett el. S hogy ezt milyen fegyverzettel, hadszervezeti keretek között vívták, arról már érdemben is szól a könyv.

Az indító alfejezet a Komnenosok hadi reformjait taglalja: a themakatonaság újragondolt rendszerét, a keleti (szeldzsuk-török) és nyugati (főleg német és normann) zsoldosok megnövekedett szerepét, s a fegyvernemek terén tapasztalható újításokat. Kiemeli azt is, hogy a Komnenos-kori nehézlövesség felfejlesztésekor a császáriak saját kárukon tanulva tapasztalták meg a fegyvernem harci értékét, elsőpró erejét. (Erre főleg a szicíliai normannok ellen viselt háborúk során nyílt alkalom.)

A bizáncikat bemutató részre felel a „Magyar Királyság hadereje” alfejezet. Az ország hadseregének gerincét alkotó várszervezetbeli alakulatok mellett kellő figyelem illette a besenyő, székely, káliz könynyűlovas íjász fegyvernemet, amelyet másfelől főleg II. Géza alatt nyugati nehézlövesség egészített ki, hosszú lándzsájával, a hátrazuhanástól védő magasított nyeregkápával, sarkantyúval. A II. István-, II. Géza-, III. István-kori hadak mozgását térképeken is követhetjük, hiányzik viszont annak hangsúlyozása, hogy a 12. század közepére, második felére az egymással szemben felálló magyar és bizánci hadsereg ha-

sonló, heterogén összetételű volt, csak az arányok tekintetében mutatkozott eltérés, attól függően, hogy kinek milyen és mennyi szövetségest, zsoldost sikerült kerítenie.

II. Gézával kapcsolatban több vitatható, sőt megalapozatlan állítást olvashatunk. Helytelen az egyik legaktívabb és legharciasabb Árpád-házi királyról úgy fogalmazni, hogy a pápai–normann–kijevi szövetségi rendszernek csak a perifériáján kapcsolódott be a küzdelembe. Valójában a két császársággal szembenálló politikai tömb tevékeny és tudatos szervezője volt. Ez annak dacára igaz, hogy az európai „világháború” végül is elmaradt, s a fegyveres küzdelmek a „mellékhadszínterekre” korlátozódtak. Súlyosabb hiba, hogy a Géza-kori magyar–bizánci harcok alfejezetcíme téves évszámot tartalmaz: a kezdő dátum ugyanis 1149 és nem 1148. A könyv népszerűsítő jellegéből adódóan az állítások ellenőrizhetősége nehéz. Ezt nem „sportszerű” kihasználni! Márpedig a székelykérdés egy kis szelete ezt példázza. Egy helyen azt olvashatjuk, hogy II. Géza nagyszabású katonai reformjának egyik hozadéka, hogy a székelyeket az ország minden pontjáról Erdély keleti határaihoz költöztették. Milyen írott vagy régészeti források szólnak erről? Rádadásul a szerzők megfelelnek az 1146-ban a Lajta–Fischa partján vívott csatáról, amelyben a székely (és besenyő) előhadnak fontos szerepe volt a király győzelmében. Tekintve a II. Géza-kori rossz magyar–német viszonyt, vétkes könnyelműség lett volna a székelyek nyugati egységeit az ország másik végébe telepíteni, mozgósíthatatlanná téve azokat!

III. István országlása alatt legérdekesebb, mindenesetre legrészletesebben adott szakaszukba jutottak a bizánci háborúk. Elismerésre méltó, hogy jóllehet a szerzőpáros jószerivel csak görög kútfőkből méríthetett, mégsem esett rabul Kinnamos és Choniates túlzásainak, hanem tárgyilagos leírásokat készített. Itt viszont bővebben is lehetett volna idézni a két bizánci írótól, mivel a könyv népszerűsítő jellege a „mesélős” részek bővebb szerepeltetését külön indokolja. Az 1162 és 1167 közötti évek besűrűsödött harci eseményeinek előadását

szerencsésebb lett volna világosabb tagolásban tálni. Az 1167. július 8-án Zimony alatt megívott döntő összecsapást pontosabban is ki lehetett volna dolgozni. Az csak Niketas Choniates tévedése, hogy a magyar vezér, Dénes ispán egy tömbben sorakoztatta fel valamennyi katonáját. Ioannes Kinnamos alapján világos, hogy a másik író az első arcvonalba rendelt páncélos nehézlövességet nézte a sereg egészének. Valójában Dénes három, mélységben tagolt fegyvernemet állított csatasorba: nehéz- és könnyűlovasságot, illetve könnyűfegyverzetű gyalogságot. Ráadásul a csata leírásakor Kinnamos hangsúlyozza, hogy a bevezető szárnytámadáskor mindkét oldalon a jobbszárny győzött. A küzdelem végkimenetelét sem a bizánciak középre tömörülése, hanem a vasbuzogány döntötte el, amely a görögöknek volt, ámde a magyar harcosok fegyverzetéből hiányzott.

Végül a „Birodalmi délibábok” (13. század) szerepeltetése sem indokolt. Ez időben tényleges magyar–bizánci háborúk nem voltak, így e fejezet inkább epilógus értékű. 1204-ben ugyanis a keresztések elfoglalták Konstantinápolyt, és létrehozták az 1261-ig fennálló Latin Császárságot. A szerb s külö-

nösen a bolgár függetlenségi harcok sikerei révén ez idő tájt már kizárólag névlegesen létezett a magyar–bizánci határ. Ennélfogva Magyarország sem örülhetett sokáig annak, hogy III. Béla király a Balkán feletti fennhatóságot végleg elragadta a délkeleti császárságtól. A 13. század folyamán be kellett érnie „kisebb” területi gyarapodással, ennek eredményei a Szávától délre szervezett bánóságok lettek.

A kötetet magyar és angol összegzés, válogatott bibliográfia és a rekonstrukciók forrásjegyzéke zárja. A szépmíves ábrákkal, részletes térképekkel gazdagított kötet ugyan alkalmas arra, hogy az Árpád-kori magyar–bizánci háborúk iránti elmélyültebb érdeklődést felkeltse, de a szöveg kidolgozottsága elmarad az igényesen megrajzolt képek színvonalától. Mindezeknél fogva a kötet csak egy alaposan átdolgozott második kiadás révén tölthetné be hivatását, a megbízható és olvasmányos tájékoztatást: jelen változatában komoly kritikával kezelendő.

Szabados György